Naše řeč

ROČNÍK XIX. ČÍSLO 3.

Karel Erban: O frázi a frázistech.

Nejlepší příklady fráze jsou v živé mluvené řeči. Písmo a tisk už nezachycují frázi v plné podobě. Na papíře se lecco z jejích znaků zeslabí anebo ztratí. Ještě snad hůře bude to s příklady tu uvedenými, které nemohou být vždy zachyceny v plné souvislosti a při nichž je třeba stále se odvolávat a spoléhat na čtenářovu jazykovou zkušenost, bez níž pravého poznání fráze není. Jen ten, kdo bedlivě a bystře řeč kolem sebe pozoruje a všímá si přerozmanité její funkce u jedinců i v celé společnosti, frázi v životě s jistotou rozpozná a dostává časem pro ni zvláštní »čich«, kterým ji přímo »větří«.

Fráze bývá pokládána za typický znak dnešní společnosti a doby, za vřed na jazyku, ba dokonce za neomylné svědectví mravního úpadku. I když se tu chci vystříhati všech úvah a závěrů sociologických a morálních, přece se jen při výkladě nevyhnu některým zjištěním, která se společenskou a individuální morálkou nějak souvisí.

Fráze vzniká zneužíváním anebo opotřebováním*) jazyka. Ale není to vždy lež, jak myslí K. Čapek, protože frázovitě mohou mluvit lidé i tehdy, když mají nejlepší úmysly a snahu mluviti pravdu. To zneužívání má několik příčin. Je tu především zneužívání vědomé (frázista ví, že nemluví pravdu), které vzniká z jazykové lenosti nebo z mravní lhostejnosti, nebo konečně také vyplývá ze společenské konvence. Zneužívání nevědomé (pasivní) vzniká tam, kde jsou náhlé přechody z jedné společenské a vzdělanostní vrstvy do druhé (z nižší do vyšší), kdy člověk svým intelektem na

*) Nemluvím tu o frázi ve smyslu syntakt, vazeb a rčení (locutions, Redensarten), protože to není zneužívání, i když těch vazeb a rčení užíváme často a opotřebování je značné. Zde není nic z jazykové pathologie. Bez takovýchto frází žádný jazyk nemůže být a těžko bychom se bez nich učili jazykům cizím.

nový způsob vyjadřování buď vůbec anebo aspoň dočasně nestačí. Skutečnou lží je potom jen individuální zneužívání vědomé, kdy má člověk zvláštní zájem na tom, aby druhé svou řečí zmátl nebo oklamal, kdežto už ono konvenční zneužívání jazyka (některé pozdravy, zdvořilostní oslovení, tituly a pod.) jsou lží všeobecně uznanou, stabilisovanou a normalisovanou. Dohodli jsme se, že si při jistých příležitostech budeme více nebo méně lháti. Jenom pošetilec se může domnívat, že to všechno bereme vážně a doslova. Život je již tak organisován, že se bez takové smluvené lži neobejdeme. Vede k tomu i jazyk sám, který se velmi častým užíváním zcela přirozeně opotřebovává a zbavuje nás tak často povinnosti při mluvení nebo psaní myslit a cítit. Není-li lží zneužívání smluvené a normalisované, je jí tím méně zneužívání nevědomé, kdy člověk opakuje bezduše nezvyklé a nové výrazy, vyčtené z tiskovin nejrozmanitějších druhů anebo naučené mezi »pány«. Frází zůstávají mnohým lidem slova modlitby, světového názoru a politického přesvědčení, frázím učíme dítě, kdykoli mu předkládáme něco, k čemu rozumem ještě nedorostlo anebo nač rozumem vůbec nestačí, k frázovitosti vedeme žáky, žádáme-li, aby se nám z učebnic učili látce od slova do slova anebo aby nám psali slohové písemné práce »květnatým« slohem.

V praxi se však tyto dvě kategorie fráze vědomé a nevědomé zřídka kdy vyskytnou isolovány a v čisté podobě. Vědomé i nevědomé lhaní se často prostupuje anebo splývá, takže potom těžko lze zjistit, kde přestává lež jedna a kde začíná druhá.

Po stránce stylistické nás nejvíce zajímá, kterých a jakých výrazových prostředků se ve frázi nejraději užívá, na jaký druh slov má frázista nejvíce spadeno. Uděláme-li si jen malou snůšku nejběžnějších frází, shledáme v nich snahu dělati sebe nebo předmět svého zájmu lepším, než je tomu v skutečnosti, a hyperbolicky přepínati chyby a nedostatky druhých. Je tu houževnatá snaha nazývati věci špatné krásnými jmény a obráceně. Tím se vnáší zmatek a nejistota do významové stránky slov a toho frázista právě potřebuje. Také frázista podobně jako básník »deformuje« jazyk, také záměrně a někdy i systematicky, jenomže deformace u něho je vlastně znásilňování a plundrování, drancování a plenění, ne tvoření a obohacování, takže z výrazů zůstávají jen slupky, jen flatus vocis. Do jazykového pokladu řeči vniká inflace, která nejvíce zasahuje slovní oblast citovou a pathetickou. Jako příklad uvádím tu několik frázovitých výrazů nejběžnějších, aby jejich frázovitost byla čtenáři i bez větší

textové souvislosti patrná: vlastenecký, národní, celonárodní, celostátní, ideální (mravní ideály), nezadatelná práva, až do těch hrdel a statků, od Šumavy k Tatrám, naši hoši od Zborova, lid vyssávaný, tisíciletá poroba, k nejvyšším metám a pod.

Frázista také rád »zájmově«, t. j. tendenčně a stranicky zlepšuje a zhoršuje, rád naivně a primitivně rozděluje všechno na černé a bílé. Tertium non datur. Pro něj není středu a prostřednosti, nezná jemného rozvažování a přesného rozlišování, aby každý dostal, což jeho jest. Všechno je buď děsné (děsně fajn!), strašné, příšerné, úžasné, ohromné, skvělé, epochální a nádherné, nebo blbé, pitomé, ubohé a žalostné. Zboží je jen kvalitní, prvotřídní, stoprocentně bezkonkurenční a zaručeně prima primissima. Je-li něco jisté, je to na beton, na mou duši, na mou čest. Kdekdo je interesantní a inteligentní, všude hraje jen chvalně známá hudba, řečník se vždy čestně zhostil svého úkolu, řečník byl zahrnut neutuchajícím potleskem a řečníkovi se blahopřeje, řečník se ujal slova v přeplněném sále za bouřlivého potlesku a bouřlivých ovací, posluchači zřejmě dychtivě naslouchali a přerušovali řečníka živým souhlasem. Tisícihlavé davy a nesčetné zástupy proudily ulicemi, nepřátelská strana byla volebním výsledkem naprosto rozdrcena a rozmetána. Každý z nás osvěžen nastupuje po dovolené svůj úřad a v plné svěžesti dožívá se vysokého věku. Každá redakce má jen milé spolupracovníky. Spolky dostavují se všude jen korporativně, a zemře-li některý člen, každý, kdo ho znal, ví, co v něm ztrácíme.

Frázovitá řeč bývá také často přeplněna všelijakými bez důvodu opakovanými slůvky a vycpávkami, které ztratily u frázisty téměř všechen význam. Jimi jen bezmocně kolem sebe šermuje, pomáhá si jimi udržovati souvislou řeč. Frázistovi nejen že tedy chybí zásoba slov a že je neschopen výběru, nýbrž dělá mu těžkosti i syntaktické spojování slov ve větné celky. Proto stálé to vsouvání vycpávek, jako: tedy, teda, jaksi, přece, prostě, že ano, že jo, eventuelně, respektive, potažně, příkladně. Někdy to jsou celé věty, jimiž se má zastřít neschopnost vyjadřování anebo sama prázdná hlava a jalovost řečí: já nevím, jak bych to řekl, jak bych se vyjádřil, ale počkejte, já vám něco povím; poslechněte, já vám něco řeknu; koukejte; pardon; heleďte; řekněme si to docela upřímně.

S tím souvisí i některé oblíbené konstrukce větné, do nichž se potom klade stereotypně smysl, který vyžaduje konstrukce jiné, tak na př. nesprávné užívání souvětí podmínkového

místo důvodového nebo důsledkového, šablonovité užívání spojení s »než aby« i v takové větě přirovnávací, kde není komparativu, a j. Každá taková frázovitá konstrukce má ovšem i svou charakteristickou melodii a dynamiku, a to vždy spíše kolektivní než individuální. Ve frázovitém řečnictví je to často tak zv. fortissimo bez forte.

Frázovitě se užívá při řečnění všelijakých citátů, okřídlených slov a řečnických figur.*) Příčinou je zase neschopnost vyjadřovati se osobitě a ješitnost. A tak se frázemi stávají citáty ze slavných mužů, kterými se dá dokázat všechno možné i nemožné, frázemi se stávají oblíbené přiměry (Jako červená nit táhne se celými našimi dějinami nebo dějem . . .), frázemi se stávají přísloví a pořekadla, když se otlukou a otřepou až do omrzení, takže to svádí k vtipným parodiím (S poctivostí nejdřív pojdeš, Kdo jinému jámu kopá — až se ucho utrhne).

Osobní ješitností a malou inteligencí dá se vysvětliti též frázovité užívání nejrozličnějších módních nebo cizích slov. Frázemi jsou ovšem jenom tehdy, užívá-li se jich příliš často, zbytečně a nesprávně, čímž se jejich význam zlehčuje a přibližuje nule. Jsou to výrazy jako: směrnice, charakteristicky, typicky, precisně, eventuálně, respektive, arogantně, šaramantní, inteligentní; potom hlavně výrazy přejaté ze sportovní terminologie i hantýrky: handicapovat, startovat, tipovat. Cizí slova a »ismy« mají vůbec k frázi vždy velmi blízko. Nevzdělanému anebo málo vzdělanému člověku zavánějí vždy vzdělaností, proto jimi chce ozdobit svou mluvu, ať jim už rozumí nebo ne. Tak si vysvětlíme na příklad vznik některých germanismů. Nejdříve je někdo zplodil jako překladovou chybu, a ačkoli s počátku nikomu nebylo jasno, jaký je jejich přesný význam, přece jen se líbily svou nezvyklostí a novostí. Jejich obliba rostla a šířila se, takže se

---

*) Velmi trpí frázemi na př. všelijaká řečnění při státních svátcích i při jiných slavnostních a jubilejních dnech, jichž se většinou zmocňují řečníci neumělí nebo nevhodní. Při takových příležitostech jde o úkol, který je nad síly velké většiny řečníků: mluviti každý rok a snad i na několika místech o témž slavnostním tématě, neopakovati se při tom anebo neopakovati po jiných věci známé a otřepané, míti dar vytříbeného jazyka, jímž třeba uměti samostatně a dokonale vládnout. A tak se stává, že tak zvané slavnostní řeči bývají často velkou útrapou pro jemnějšího posluchače a nudou pro široké vrstvy lidové. Pro větší důstojnost a vážnost takových slavností je tu jediná rada a pomoc: s těmi slavnostními řečmi aspoň trochu přestat anebo je omezit a být při výběru řečníků kritičtější.

Zajímavé je, že fráze nevzniká v tak zv. jazyku mrtvém. Církev katolická dobře ví, proč si tak latinu chrání a proč s ní tak moudře hospodaří. Mrtvá řeč nemůže zfrázovatět, a i když je chladná, *nemění se*, je stále vznešená a archaicky vážná.

jim po nějakém čase dostává vývojem významu zvláštního, říkáme, že slouží k »stylistické diferenciaci« anebo »významové disimilaci«. Jazyk nestrpí v svém organismu dlouho cizího tělesa. Buďto je hned potlačí a ze sebe vyobcuje, anebo se s ním smíří a dá mu hned novou funkci, úkol. Potom je už ovšem těžko z jazyka je vymýtiti. S tohoto hlediska by bylo možno každý germanismus ospravedlnit, kdyby k funkci jazyka nepatřilo i udržování tradice a svéráznost i osobitost ve vyjadřování.

Dost frázovitosti je dnes i v oblíbených výrazech hybridních, jimiž se rádi vyjadřují mnozí naši vzdělanci, kteří vidí své demokratické poslání v koketování s jazykem nižších a hrubých vrstev: to je zkrátka zasichrovaný, hotový, festuněk, abgebovat, molestýrovat, maltretýrovat a j. Je jich v jazyce spousta a užívá se jich v zlehčeném významu společenské konversace, při níž se obyčejně nic nemyslí a necítí. Nebezpečí fráze je dnes všude, kde se píše, tiskne a veřejně mluví. Čím více schůzujeme, usnášíme se, manifestujeme, protestujeme, prohlašujeme, proklamujeme, nařizujeme, vyhlašujeme, poučujeme, řečníme, přednášíme, debatujeme, diskutujeme, dokazujeme, tvrdíme, přemlouváme a vyvracíme, tím jsme ve větším nebezpečenství fráze a tím snáze jí podléháme.

Jakým způsobem se však lze proti frázi brániti? Vždyť nám již zdiskreditovala takovou spoustu slov, že se často frázovitému výrazu nelze už ani vyhnouti. Nezapomínejme však, že slovo, výraz, pojem nemohou být nikdy frázovité samy sebou, samy od sebe, že frázovitými je vždy někdo dělá. I nejobvyklejší a nejobyčejnější frázovitý výraz má svou frázovitost jen od přílišného užívání anebo zneužívání, není to vlastnost imanentní, nýbrž získaná a může zase pominouti. Je sice velmi těžko užíti některých velmi frázovitých výrazů nefrázovitě, je těžko znehodnocená slova opět zhodnotit a naplniti je starým nebo novým obsahem, ale jde to. Jestliže dva říkají totéž, nemusí to vždy být totéž. Znám lidi, kteří se mohou odvážit užíti v svém slově nebo písmě i typického výrazu frázovitého a otřepaného, a přece nikdo nebude mít dojem frázovitosti. Je to umění, které je dáno člověku vzdělanému i prostému, má-li pro jazyk cit, vkus a zkušenost a nemluví-li nikdy, aniž při tom myslí. Záleží na tom, kde, v jakém syntaktickém spojení a v jakém sousedství slov frázovitého výrazu užijeme, jak jej zdůrazníme a jakým hlasem jej vyslovíme. Působí tu ovšem i naše osoba a osobnost, důvěra a charakter, intelekt a duch. Nejraději se arci výrazům, které zapáchají frázovitostí, vyhý-

báme, je tu přirozený stylistický odpor k slovům zneužívaným a zlehčovaným, čímž se zesiluje jazyková aktivita v hledání výrazů neopotřebovaných anebo nových. Ničení, opotřebovávání a stárnutí tu přímo vyvolává tvoření a obnovování. Vývoj lidské řeči je tu charakterisován dvěma krajními body: metaforou a frází.

St. Petřík: K intonaci věty.

(Ostatek.)

2. Nyní se obrátíme k jiným typům intonačním. Všimneme si, jak se intonačně liší otázka rozlučovací od věty oznamovací. »Tak co, půjdeš nebo nepůjdeš?« Zde bývá obyčejně důraz na »nebo«, slabika »ne« je zpravidla melodickým i důrazovým vrcholem, od ní klesá i tón i přízvuk ke konci spojení. Někdy se přízvuk přenáší i na slovo za »nebo«, ale melodie tu trvá; to je zejména, když je druhý člen zvlášť významný nebo stejně významný jako člen před »nebo«: »Je správně zítra nebo zejtra?« »Kam jedete? Do Prahy nebo jen do Loun?« Také ve větách typu »Ať se učí nebo ne, stejně propadne« nebo »Mně je to jedno, ať přijde nebo nepřijde« a p. Jak vyložiti ono klesání přízvuku a melodie od spojky? Snad jen pouhou snahou rozlišiti otázku rozlučovací od příslušné věty oznamovací? Nebo je tu nějaký důvod vnitřní? Je tu pozoruhodné, že při této intonační podobě tón ke konci otázky nestoupá jako v jiných otázkách. Jednou jsem slyšel při maturitě takovouto otázku: Je to plus nebo minus? s důrazem na »plus«. Věta oznamovací pak má přízvuk na slově za spojkou, tedy »Buď to uděláš nebo neuděláš!«, a na něm je také melodický vrchol věty, melodie klesá teprve od první slabiky posledního slova věty. Je ještě jeden tvar otázky rozlučovací a ten se podobá normální otázce v tom, že tón ke konci stoupá, ale pak nemůže býti důraz na spojce, nýbrž jako v jiných otázkách neuvedených slovy tázacími je větný přízvuk na slově posledním.

Pozoruhodný je také případ slova »totiž«. Někdo vykládá, že osoba N. N. se pilně učí; já však vím, že se tvrzení ono musí opraviti, poněvadž není tak docela (anebo vůbec) správné, i řeknu: »Totiž (on se) učí...«. Přízvuk je na »u-«, na němž je dosti hluboké klesnutí tónu, hluboký tón pak ještě klesá na poslední slabice slova »učí«, ale docela nepatrně, ne tak rychle jako na př. na konci normální věty oznamovací; je totiž této podobě implikováno pokračování, výraz není dokončen a obyčejně následuje ještě podrobnější odůvodnění protestu. H l u b o k ý tón se vysvětlí n e s o u-

hlasem (něco podobného jsme viděli výše při »no«). — Nyní si představme tuto situaci: A mluví o tom, že B se neučí. C však ví, že B se učí, proto opraví tvrzení osoby A: »Totiž (on se) učí!« Přízvuk je zase na »učí«, ale na rozdíl od prvního případu má slovo »učí« tón dosti vysoký. O nesouhlas jde v obou případech, a přece je tu jednou tón vysoký, jednou hluboký, jak to vysvětliti? Rozdíl je v tom, jakým způsobem je odpor, nesouhlas vyjádřen; v prvním případě je vyjádřen nepřímo, jen je naznačen, v druhém případě je vyjádřen přímo. V prvním případě tedy dosti hluboký tón činí z kladného výrazu »učí se« záporný nebo aspoň naznačuje, že se ten výraz musí opraviti, kdežto v druhém případě výraz »učí se« má smysl opravdu kladný, proto tón je dosti vysoký. Příklad (z maturity): Žák: »Ten člen je kladný.« Profesor: »Totiž kladný . . .!« Za stejných okolností se užívá místo »totiž« také slova »no«: Žák: »Teď vynásobíme.« Profesor: »No vynásobíme« (s hlubokým tónem nesouhlasu).

Nyní si všimněme jiné podrobnosti z intonace věty: A: Dnes máme něco dobrého k obědu! B: Co? Smysl otázky »Co?« může býti dvojí podle toho, jaký má »co« tón; má-li tón jako poslední slovo oznamovací věty nebo jako poslední jednoslabičné slovo otázky uvedené slovem tázacím (»co« je tu totiž místo plné věty tázací: Co to bude?), znamená to, že se ptáme, co bude k obědu. Dáme-li však slovu »co« tón takový, jaký má poslední slovo otázky neuvedené žádným slovem tázacím, bude ta otázka značiti, že jsem mluvící osobě nerozuměl a že se ho ptám, co povídal. Tento tón, který nám připadá jako tón posledního slova otázky neuvedené slovem tázacím, je vlastně tón, který by mělo poslední slovo otázky s intonací »varovací«, t. j. otázky zvídavé (o tom v NŘ. XVII, 234). — Má-li pak »o« v slově »co« tón asi tak mezi indiferentním a přitakacím »no«, má otázka zabarvení laskavé. Tento tón nalézáme i u »no« ve funkci vyzývací (laskavé vyzývání) a v pozdravu Grüss Gott (na »o«).

Také výraz Vidíš! se vyslovuje s rozmanitou intonací. Se známým stoupnutím tónu na konci je to otázka; silný přízvuk a zvýšení úrovně tónu dává našemu slovu význam škodolibosti: »Dobře ti tak, proč jsi to dělal,« a p. Tu má tedy intonační podoba tu vlastnost, že mění smysl slova »viděti«, neboť smysl »viděti« úplně ustupuje do pozadí před funkcí škodolibosti; máme tu tedy zase pěkný příklad, jak intonace původu čistě citového silně mění smysl slova a věty. Při tónu »smutku« ustupuje ško-

dolibost před soucitem, ale jisté zadostiučinění tu zůstává. — Jiná drobnost z intonace věty: »a« krátké nebo protažené a silně důrazné, dosti nízkým tónem vyznačené, značí odporování (zase ona souvztažnost: odpor, nesouhlas — nízký tón, něco asi jako »Ale kdepak, co tě napadá!« a p.). Intonační páteří je zde nízký tón a důraz, funkční aktuální tvar je jen »a« krátce useknuté, neboť protažené značí i vítání, srov. hned dále. — Vyslovíme-li »a« protaženě, se slabším nebo silnějším přízvukem a s tónem buď vysokým nebo nízkým (při tónu vysokém jevíme radost, při nízkém převládá laskavost nebo vážnost), dostaneme interjekci uvítání anebo obdivu (na př. když spatřím známou osobu v nových šatech). Intonační páteří je tu délka samohlásky, ta dává podle okolností této hlásce platnost vítání nebo obdivu, tón jen základní funkci obměňuje (ve smyslu uvedeném výše), přízvuk pak má platnost dosti podružnou, zesiluje přívětivost naznačenou tónem. Proměnné prvky mají tedy funkci v rámci udávaném intonační páteří.

Výraz »no tak« se vyslovuje několika způsoby. Především je to nevrlé okřikování: tempo je rychlé, čím rychlejší, tím je nevrlost větší, s rychlým tempem souvisí krátké samohlásky; důraz je na prvém nebo na druhém slově, tón vysoký nebo nízký. Stálé prvky jsou tu tedy tempo a důraz, nikoli však jeho poloha, nýbrž prostě jeho přítomnost; ostatní složky se mění v jistých mezích, a přece se na funkci výrazu nic nemění. Tady je zase páteř funkční, jak jsme to viděli výše u některých schemat intonačních. Tím se liší tyto případy od těch, kde intonační páteř sama funkce nemá, nýbrž teprve některé aktuální tvary intonační (srov. NŘ. XVII, 266). Tam, kde je páteř funkční, nemívají ostatní prvky vlivu na smysl výrazu (jak vidíme v našem případě), a naopak zase tam, kde je intonační páteř bez funkce, musejí ji míti ostatní složky, t. j. mění-li se, mění se i smysl spojení. — Jiná intonační podoba našeho výrazu je projevem netrpělivého povzbuzování nebo mírného kárání. Tempo pomalé, samohlásky se protahují, zejména přízvučné »a«; je-li přízvuk na »no«, je někdy »a« krátké. Pro smysl důležitý je tu zase jen přízvuk a tempo. — Konečně týž výraz vyslovený tempem pomalým a s přízvukem slabým vyjadřuje zadostiučinění (jinak intonační poměry jsou jako v předešlém případě). Slabší přízvuk se pochopí uvolněním duševního napětí (napětí doprovází totiž nějaké očekávání). Napětí se uvolní, když se dostaví žádoucí výsledek, na př. když žák po dlouhém rozmýšlení přece jen na konec rozřeší úlohu nebo otázku mu danou. Slabý přízvuk a pomalé tempo

jsou funkční intonační páteř. Tón se může měniti bez vlivu na smysl výrazu.

Věty eliptické uvedené spojkou »že« mají několik intonačních tvarů a podle toho i různé významy. O některých, jako o hrozbě »Že na tebe zavolám policajta!« a o podezření typu »Že on mi to ukradl!«, jsme mluvili už výše. Pozdní lítost ve větě »Že já jsem tam chodil!« mívá tento funkční tvar: »že«, »jsem« a »cho-« mají silné důrazy, tón věty je někdy nízký (mrzutá nálada), jindy je však vysoký, jak bývá při silných emocích nejrozmanitějších druhů. — Při této příležitosti můžeme hned upozorniti na zajímavý zjev: tón hluboký vyznačuje nálady řekl bych záporné, tedy mrzutost, hněv, smutek a p., kdežto tón vysoký není specifický opačnému druhu duševních stavů, které by se daly označiti názvem kladné (radost, nadšení a p.), nýbrž ve vysokém tónu se obrážejí stejně dobře nálady kladné jako záporné. Vysvětlení chceme podati jindy (jinak chceme funkci nízkého a někdy snad i vysokého tónu věnovati samostatné monografie). — Při naší slovní podobě je funkční jen přízvuk, neboť tón na smysl vlivu nemá, je to tedy prvek nefunkční. Intonační páteří je tu jen důraz nebo jeho rozložení ve větě zpravidla ob slabiku, pokud to dovoluje slovní přízvuk, srov. níže. — Stejná podoba intonační, která za jistých slovních poměrů značí lítost, za jiných je výrazem údivu: »Že vy to tak vydržíte!« (důrazy na »že«, »to«, »vy-«); srov. též na př.: »Že se tak namáhá!« (důrazy na »že« a »na«; zde není rytmického rozložení důrazu ob slabiku, poněvadž kdyby byl důraz na »tak«, nemohl by býti na první slabice slova »namáhá«, a to by bylo v rozporu s přízvukem slovním, proto je raději obětován přízvuk na »tak« ve prospěch přízvuku slovního na »na-«). Jiné příklady: »Že vás to tak baví!«, důrazy na »že«, »to« a »ba-«; »Že se nestydíš!«, přízvuky na »že« a »ne-«.

Jiná funkce a jiná intonační podoba je ve větě »Že jsem to udělal, co!«; velmi silný důraz je na »u-«, důraz tu má dáti slovu »udělal« pregnantní význam »dobře udělal«. I v tomto schematě má funkci zase jen důraz, a to na slovese. — S důrazem na »že« by totéž spojení znamenalo »Dosvědč, že jsem to udělal!«. Spojení tohoto typu (t. j. s důrazem na »že«) značí za některých lexikálních a situačních poměrů také dohad: »Že ten kluk zase někde běhá!«; zde jako v případech výše probíraných s intonací »varovací« jde o domněnku, dohad, ač tu oné melodie není, je tu jen popsaný tvar přízvukový; s onou melodií by tu byl arciť dohad zřetelnější. Situace je tu taková: otec přijde domů a vidí,

že syn není doma, dohaduje se, že asi někde běhá přes jeho zákaz. Že táž intonace může jednou znamenati dovolávání cizího svědectví (typ »Že to udělal!«), jindy třeba jakousi sázku (typ »Že to přeskočím!«) a konečně na př. dohad (»Že ten kluk byl po škole!«), tedy že táž intonace má aktuální funkce velmi různorodé, to si vysvětlíme snadno tím, že všechny jmenované aktuální případy mají společné funkční jádro: (pevné) přesvědčení anebo snahu učiniti výrok co nejpřesvědčivější, a možná obé.

Je známo, že »ale« má vedle platnosti spojkové také ještě platnosti jiné a podle toho má pak i nestejný tvar intonační. O platnosti citoslovce údivu jsme mluvili už v NŘ. XVIII, 235. Jinou melodii má vzpurné »Ále!«, jehož užívají děti vzdorujíce rozkazu rodičů; »a« je tu zpravidla hodně protaženo, má často vyšší tón než druhá slabika, jež má klesnutí tónu jako na konci vypovídací věty; první slabika někdy začíná tónem dosti nízkým, ale ten ještě průběhem protaženého »a« vysoko stoupne, a pak zase rychle klesá na »le«. Nicméně páteří je tu jen délka »a«, kdežto melodie se měnívá podle případů, někdy na př. bývá na první slabice tón nízký. — Konečně »ale« s krátkými samohláskami a s tónem zpravidla nízkým a tempem rychlým je výrazem nevrlosti a odbývá se jím dotěrné naléhání a p. Tu, jak se zdá, je intonační tvar skoro neproměnný, je tedy intonační páteří a zároveň jedinou aktuální podobou. — Řada několika »Ale, ale, ale!« s nízkým tónem, s tempem různým, se samohláskami někdy protaženými, s důrazem na prvním nebo posledním členu nebo i na prostředním, značí kárání. Páteří je tu nízký tón a přízvuk, ne však jeho poloha. Ostatní prvky jsou proměnné a nemají vlivu na smysl věty.

Než přistoupíme k obecnějšímu závěru, zmíníme se ještě o jednom intonačním zjevu psychologicky dosti zajímavém, totiž o reflexu intonačním. Pozorujeme totiž někdy, že výrazy následující za spojením s melodií na př. »varovací« přijímají jakýsi odlesk oné melodie: »Přece nevyhodím deset korun — jak vy si myslíte!«; na »korun« je melodie »varování«, t. j. na první slabice stoupnutí, na druhé klesnutí, ale ne tak hluboko jako na konci věty oznamovací; aktuální funkce melodie »varovací« je tu »přesvědčivost«, »samozřejmost«; po pause je připojena dodatečně věta »jak . . .«, skoro celá věta má tón dosti nízký, poněvadž je to jakási vložka a věta srovnávací s »neshodou«, jen poslední slabika se zřetelně odráží svým dosti vysokým tónem od ostatní věty. Jak vyložiti toto stoupnutí? Mohlo by se na první pohled zdáti, že dodatečně položená věta má tvar, o kterém bylo jednáno

v NŘ. XVIII, 268n., tedy intonaci »samozřejmosti«, jaká je ve větách s »přece« častá. Nebude tomu asi tak, poněvadž se tento reflex vyskytuje i ve větách nemajících »přece« ani funkce »samozřejmosti« nebo »nevrlosti« a p., jak uvidíme hned níže. Spíše se to vysvětlí takto: je to vlastně takový tvar melodický, jako kdyby tato dodatková věta byla těsně, bez pausy spojena s větou hlavní a kdyby na »korun« byl začátek »varovací« melodie; kdyby obě věty už před vyslovením v mysli tvořily těsný celek a na »korun« byla hlava melodie, mělo by ovšem slovo »korun« samo jinou melodii, než jakou má v našem případě, poněvadž by tu byla osmislabičná melodická podoba varovací, a tu by na »ko« byl nízký tón, na »run« stoupnutí, odtud by tón klesal skoro po celé větě vedlejší a teprve na »te« by stoupl — vedlejší věta by tedy měla stejnou podobu, jakou má, když je oddělena od hlavní věty pausou. Abych tak řekl, dodatečně připojená věta v mysli je d o d a t e č n ě s p o j e n a s větou hlavní, takže má intonaci, jako kdyby opravdu těsně s ní byla spojena. Sem patří i tyto příklady: »Snad ses s tím nemořil — ty nešťastníku!«; na »ne« v »nemořil« tón nízký, na »mo« vysoký, pak na »řil« zase klesá; potom následuje pausa a výraz dodaný po pause má zase na slabice poslední stoupnutí, jinak je jeho úroveň tónová dosti nízká. Výklad je tu stejný jako v případě předešlém: výraz dodatečně připojený podvědomě tvoří s hlavní větou celek, jako kdyby od ní nebyl oddělen pausou. Zde nelze onu melodii výrazu za pausou vyložiti jako intonaci samozřejmosti (srov. NŘ. XVIII, 268n.). Jiný příklad: »Snad nejste n e š ť a s t n ý — protože jsem to řekla?« Na slově »nešťastný« je trojslabičné »varování« (zde s aktuální funkcí arciť jinou), výraz za pausou má vyšší tón na »la«. — Podobný zjev je možno pozorovati i u »aha«, totiž výraz za ním následující má stejnou nebo podobnou intonační podobu: »Aha, máte pravdu!«: citoslovce má samohlásky protažené, důraz na druhé slabice, která má zároveň vyšší tón než slabika první. Podobné poměry jsou ve větě následující za citoslovcem: slabika »má« je ještě více protažena a má tón nižší než slabika »prav-«, rovněž prodloužená a důrazněji vyslovená než »má«. Jak vidíme, p ř í z v u č n é slabiky mají intonační tvar upomínající na intonaci slova »aha«.

Nyní si všimněme ještě funkční stránky stoupání tónu po přízvuku; po stránce fonetické o tomto zjevu už bylo psáno (srov. na př. Chlumský, Česká kvantita, melodie a přízvuk, Praha 1928,173 nn.). Vydra (Nářečí hornoblanické, Praha 1923, 42) pokládá tento zjev za přízvuk dynamický, a to

s l o v n í. Spíše to bude i v onom dialektě zjev melodický, a to v ě t n ý. Vysoký tón na slabice nepřízvučné svádí k tomu, abychom jej pokládali za přízvuk dynamický; avšak aby to byl přízvuk slovní, bylo by třeba, aby b y l t ě s n ě s p o j e n s u r č i t ý m i s l o v y, dále také aby měl vliv na rozlišování smyslu s l o v, a nesměl by býti výrazem stránky citové. Cit se projeví sice na tom nebo onom slově věty, ale na slově jako s o u č á s t i v ě t n é h o c e l k u; když bychom takové slovo pronesli osamoceně, nemělo by stoupnutí tónu po přízvuku hlavním. Pokud mohu souditi ze svých pozorování konaných na střední a západní m ě s t s k é češtině, je to zjev v ě t n ý a je výrazem určitých citů a není tedy pevně spojen s jistým slovem, nýbrž může se vyskytnouti v zásadě u každého slova. Obyčejně je výrazem jakési nevrlosti, vznikající tím, že osoba, s kterou se hovoří, pronese na př. otázku, na kterou je odpověď příliš samozřejmá, aby nevzbudila ta otázka v druhé osobě jakousi nevrlost. A se zeptá B: Tak co budeme dělat? B: No tak holt zavřeme (rozumí se okno, protože je průvan); na slabice »ře« je vyšší tón než na ostatních slabikách slova. Otázka byla příliš naivní, osoba B nevrle zvedla tón na slabice h n e d p o p ř í z v u k u. Snadno pochopíme, že takové nevrlé zvednutí tónu může za některých okolností nabýti i funkce jisté samozřejmosti (»No, je samozřejmé, že zavřeme«). Jiný příklad: A: Proč jsi to nepřinesl? B: No já holt jsem zapomněl! (na slabice »mně«, tedy na t ř e t í s l a b i c e od přízvučného začátku slova, je stoupnutí tónu); výklad jako v příkladě předešlém. Nebo: Já jsem to nemohla udělat (stoupnutí na »moh« má asi takovou platnost jako slovo »přece«: to já jsem přece nemohla udělat). Samozřejmost s jistou nevrlostí je obsažena i ve větě »Přece si to člověk nepamatuje« (stoupnutí na slabice »ma«). Také ve výraze: »To budete vidět, jak jsou tam odříznutí« (rozumí se »od světa«. Situace je takováto: osoba A tvrdí, že osoba C má v jedné oravské vesnici nepohodlný styk se světem; B něco namítá, a tu A pronese uvedenou větu). Ve větě »Mně to nevadí«, se stoupnutím tónu na slabice »va«, je obsažena vedle toho i lhostejnost; rovněž ve větě »Copak, vojnu už má odbytou!« (vyšší tón na »by«). Jisté odbývání máme ve výrazech »Tady se nedostaneme« (výška na »ne«, tedy na čtvrté slabice od začátku), »Kdepak v soukromí!« (t. j. bydliti, stoupnutí na »kro«). Překvapení a lehkou nevrlost projevovala i věta »To je karikatura!« (na »tu«). Situace byla taková: osoba A ukazuje osobě B karikaturu osoby C; B však nechápe, že je to karikatura, a praví, že osoba C si na obraze není podobna, proto

osoba A poněkud nevrle pronese uvedenou větu, divíc se při tom, že to B nepoznal. Někdy je těžko, ba nemožno označiti druh vzrušení, které působí zvednutí tónu: »Ti by na nás pěkně koukali!« (na »ka«); »Ten člověk si musí dát pozor, aby moc nekupoval« (na »po«). Dosti zřetelný odstín »samozřejmosti« (bez nevrlosti) byl ve spojení »To víš, že by mu taky srazili« (na »zi«), jak svědčí slova »to víš«. V následující větě jde o starostlivost: »Jen si nic neudělej!« (výše na »dě«), ale starostlivost byla smíšena s káráním, tedy druhem nevole. Všecky věty dosud uvedené pronesla osoba pocházející od Loun, která kromě nejútlejšího mládí celý život prožila v Lounech samých. Velmi často jsem pozoroval nápadné stoupnutí tónu po přízvuku u osoby pocházející z Písku, která v Písku studovala na střední škole, ale jinak většinu života ztrávila mimo P. (asi třicet let). U ní jsem spolehlivě mohl zjistiti aspoň to, že toto stoupání je příležitostné, t. j. že není pevně spojeno s určitými slovy, není to tedy prostě přízvuk slovný, nýbrž větný, ale toto stoupnutí se u toho pána vyskytovalo daleko nad zvyk stře-
mohli dojíti v této věci nějakých určitějších závěrů, bude
dočeský a západočeský a mnohdy se mi nepodařilo zjistiti
psychologickou příčinu vyššího tónu po přízvuku. Abychom
třeba, aby tento zjev byl prozkoumán velmi podrobně ve všech českých dialektech. Není nemožné, že souvisí se stoupáním tónu na konci věty při funkci nevrlosti a odbývání (NŘ. XVIII, 268 n.).

Než přistoupíme k obecným poznámkám, učiníme stručnou zmínku o vysokém rovném tónu, který působí dojmem, jako by výraz byl pronášen jedním dechem. Tón ten má funkce rozmanité, že sotva bude možno vyložiti je ze společného funkčního jádra, tak na př. je výrazem ironicky míněné spokojenosti (tedy ve skutečnosti nespokojenosti): »Das wird ein Vergnügen für mich werden!«; od silně důrazného »wird« se táhne stejně vysoký tón po celém zbytku věty. Údiv: »Dass die nicht kommt!« od důrazného »die« vysoký tón po celé větě; nebo »To já nevěděla, že se tudy může chodit!« (na »Já« citový, nikoliv logický důraz, od tohoto slova až do konce výška tónová). K tomuto tvaru se ještě někdy vrátíme.

A nyní ještě některé poznámky obecné. Některé typy intonační jsou v řeči mluvené velmi časté, je to zejména často uváděná melodie »varovací«; příčina hojnosti u tohoto typu je to, že je to melodie funkčně velmi zatížená, že má mnoho nejrozmanitějších platností. U jiných druhů by hojné vyskytování mohlo být způsobeno tím, že mluvená řeč často

přináší situace, v kterých je ta neb ona intonace na místě. Sejde-li se několik lidí a baví-li se jen poněkud živě, můžeme býti ujištěni, že uslyšíme za chvíli melodii »smutku« nebo »nesouhlasu«, atd., atd. Jednou jsem napočítal, že za dvě hodiny dosti živého hovoru byla intonace »varování« v svých rozmanitých funkcích pronesena aspoň třicetkrát. Tato okolnost velmi usnadňuje přímé (t. j. bez vyptávání) ověřování nebo zjišťování melodických zjevů a je znamenitou podporou při práci dialektologické. Jsem přesvědčen, že by bylo možno za dva měsíce ověřiti v dialektech aspoň nejdůležitější intonační zjevy v našich článcích probírané. Větná intonace musí rozšířiti rozsah dialektologických zkoumání o obor dosud velice zanedbávaný. Dosud jsem se mohl posloucháním rozhlasu přesvědčiti, že v slovenštině jihozápadní (městské; nelze říci »spisovné«, ježto pro intonaci není takřka vůbec orthoepických předpisů) se vyskytuje melodie smutku a varování. Bylo to při přednášce o lidové písni z okolí Píšťan; přednášející recitoval texty písní a při tom užil aspoň třicetkrát melodie smutku, příklady jsem si zapsal tyto: ... uvadnú l í c a, ... on nemá m a t e r e, ... otec a frajerka p l a k a l i. Melodii smutku jsem slyšel také z úst slovenské učitelky rovněž při přednášení textů lidových písní: ... sviatok som n e s v ä t i l a, a p. Od téže učitelky jsem slyšel i »varování« v aktuální funkci zvídavé otázky: Kde si bola? (čtyřslabičný tvar, srov. NŘ. XVIII, 234), Kto že ho tam zobudí? (tvar sedmislabičný). Jak vidím dnes po delším pobytu na Slovensku, intonace slovenské inteligence se od západočeské intonace městské skoro vůbec neliší, leda v některých drobnostech; tak na př. v tázacích větách jako Kde ideš? Ako sa máte? a p. bývá na rozdíl od č. kladen dosti silný důraz spojený s vysokou notou a protažením samohlásky na slovo tázací. V č. tu položíme důraz na slovo tázací tehdy, když jsme rozmrzeni, nevrlí, na př. hlídač, jde-li někdo zakázanou cestou a p. Výklad by byl v tom, že při nevrlosti se na první slabice vybije emoce, kdežto položení přízvuku na poslední slovo vyžaduje jistého klidu mysli, a pak také přízvuk není tak silný. Záliba v důrazu na slově tázacím se v slovenštině vysvětlí buď temperamentem národa nebo vlivem maďarštiny, kde je týž zjev. — Krátce: dialektologii tu čeká veliká práce, tím spíše, že bude nutno napříště nejen popisovati intonační typy, nýbrž i je vykládati. Jaké potíže a problémy se tu naskýtají, do jisté míry je viděti už z tohoto našeho pokusu o v y k l á d a c í i n t o n a c i věty a také z prací jiných, které vyjdou nebo vyšly jinde. O některých zajímavých otázkách s r o v n á v a c í h o

studia větné intonace slovanské a indoevropské, které je také ještě v plénkách, promluvíme později ve zvláštní rozpravě.

Všimněme si ještě té věci, že intonace je často zřetelnějším výrazem citů než slovní stránka sama. Dejme tomu, že bychom chtěli někomu vyložiti, jak jsem byl překvapen. Myslím, kdybychom pronesli větu »Já jsem byl překvapen!« s touto intonační podobou: samohlásky »á« v »já«, »e« v »pře« a »e« v »pen« prodloužíme (první dvě proto, že mají důraz, samohlásku poslední proto, že je na konci věty a že má vedlejší přízvuk), tón na důrazných slabikách vysoko stoupne — že bychom jasněji naznačili své veliké překvapení, než kdybychom užili sebe silnějších superlativů, jako »Já jsem byl neobyčejně (nesmírně, ohromně a p.) překvapen«, ale pronesli takovou větu s intonací obyčejné věty oznamovací. Takových příkladů by se našlo jistě mnoho. — Dále je pozoruhodné, že tu asi v užívání intonace větné nebude podstatných rozdílů mezi jednotlivými vrstvami společenskými, ale jistě, i když by nějaké přece byly, nejsou ani zdaleka tak veliké jako na př. v slovníku. Myslím, že jsou-li tu nějaké rozdíly, týkají se větší nebo menší obliby některého druhu intonace, který se vyskytuje jinak ve všech třídách společenských. Tak na př. ve všech vrstvách společenských uslyšíme intonaci odbývání se stoupáním tónu na poslední slabice (»To já přece nevím«, srov. NŘ. XVIII, l. c.), ale zvláště často je možno slyšeti ji od osob méně vzdělaných. Jednou jsem slyšel od typického sedláka »No ju!« s touto melodií, t. j. se stoupavým pohybem tónu ke konci slova »ju«, jež bylo silně protaženo a vybíhalo v jakousi neurčitou hlásku blízkou *ő* nebo *e*, tedy nějaké »No juö« nebo »No jue«; je pozoruhodné, že zvýšení tónu bylo spojeno se zvýšením jazyka k zadnímu nebo přednímu patru, při hlubokém tónu uvidíme zase snahu labialisovati hlásky; o tom později. Na některé skutečné odchylky, které nejsou obecné ve střední češtině, nýbrž vznikly v žargonu některých pražských vrstev, odkudž se šíří do všech vrstev, ba i na divadlo, upozorňuje M. Weingart v knížce Český jazyk v přítomnosti, Praha 1934, 105 a j. To jsou vědomé odchylky od přirozené výslovnosti středočeské, které mají řeči dáti ráz »švejkovský«, je to tedy funkce spíše povahy »estetické« než jiné citové, tím méně logické. Myslím však, že v přirozené výslovnosti těch individuí se vyskytují všechny intonační typy obecně přijaté. — Osobní odchylky intonační nalézáme ve výslovnosti pražské rozhlasové hlasatelky (myslím aspoň, že to

nebude dialektický rys): Československý rozhlas přeje všem posluchačům dobrý večer; větný důraz je na d o b r ý, jehož první slabika má tón hluboký, druhá zato vysoký, od slabiky »r ý« pak tón klesá ke konci věty; v normální výslovnosti by přízvuk větný byl na slově v e č e r, jehož první slabika by měla tón o málo vyšší než druhá. U téže dámy velmi často stoupá tón na konci taktu, ač už za ním nic nenásleduje: Nyní zprávy německé, na »ké« náhlé stoupnutí melodie, a to hodně vysoko, jež se nápadně odráží od hloubky prvních slabik posledního slova. Lehounké stoupání tónu na konci věty jsem slyšel (nebo lépe denně slyším) od jedné terciánky židovského původu; jinak je však její intonace větná zcela normální. Podobně mluví jedna obchodnice v Trnavě, ale ta též protahuje a přízvukuje poslední slabiku. — Odchylkou od běžné intonace n e j s o u případy jako »Se ví«, »Se rozumí« a p. z pražské pouliční mluvy; to jsou odchylky od normálního s l o v o s l e d u, takže slova příklonná, která nemívají jinak přízvuku, dostávají jej. Celkové i n t o n a n č n í schema větné je však normální.

Poznámka. V Naší řeči XVIII, 1934, 129 a dalších jsme stanovili pravidlo, že se funkční druhy intonační, na př. smutek, varování atd., mohou v z á s a d ě rozkládati po kterýchkoli slovech. Toto pravidlo je omezeno jiným pravidlem, totiž že slova příklonná nemají přízvuku, takže na tato slova v n o r m á l n í mluvě nemůže padnouti přízvučný začátek (hlava) některých intonačních typů, jako zrovna smutku nebo varování a j. Docela dobře však může na ně padati vlastní t ě l o intonačních schemat. — Konečně je ještě jeden druh odchylek od běžné intonace, ten záleží v tom, že někdo n e u ž í v á n ě k t e r é h o b ě ž n é h o d r u h u f u n k č n í i n t o n a c e. To je ovšem spíše odchylka ve v ý b ě r u než v intonaci. —

Vyjímajíc některé drobné odchylky zdá se, že intonace je společným majetkem všech vrstev jednoho jazykového území, ačkoliv jinak mohou býti na tomto území značné rozdíly s l o v n í. Ba dokonce úplně táž intonace, jakou má střední čeština, má i česká němčina, ač s l o v n ě se ovšem dokonale liší od češtiny. A nejen to, ale i říšská němčina, jak lze se velmi snadno přesvědčiti v rozhlase, má mimo některé dialekty ve většině říše intonaci větnou dokonale shodnou s českou. Jak to vysvětliti? O kulturním soužití tu nelze přece mluviti a dědictví z doby indoevropské to sotva bude, hlavně proto, že indoevropština měla intonaci slovní, takže asi neměla tak rozvinutu intonaci větnou, poněvadž by si překážely (o tom více ve zvláštní monografii jindy).

Kdybychom se dovolávali toho, že je to zjev obecně lidský, který se objeví vždy, jakmile zmizí intonace slovní, jak bychom vyložili t. zv. zpěvavé dialekty a j. dialektické odchylky nebo odlišnost na př. intonace anglické od české?

Pozoruhodným znakem větné intonace je, že tvoří systém aspoň některé typy. Tak na př. už dříve bylo známo, že cirkumflex na tázacím »Co?« je výrazem nedůvěry (srov. Oberpfalcer, Jazykozpyt 17); všimneme-li si tohoto zdánlivě osamoceného zjevu blíže, vidíme, že je to jen součást systému, a to jednoslabičná podoba melodie »varovací« s aktuální funkcí nedůvěřivé otázky, úžasu a p. Jiný příklad: laskavé, něžné zvolání »Mami!« upomíná svým melodickým tvarem na »varovací« melodii, ale ukázali jsme jinde (Naše řeč XVIII, 235 n.), že tato dvojslabičná podoba nepatří k systému melodie »varovací«, nýbrž k systému zcela jinému. Tu, když mluvíme o systému, máme na mysli tvar intonace; tu se tedy systémem rozumí řada intonačních podob (podoba jednoslabičná, dvojslabičná, trojslab. atd.), které souvisí jednak vnějšně (tvar jednoslab. upomíná na trojsl. nebo čtyřsl. a p., o tom v NŘ. XVIII, 232), jednak vnitřně (všechny tyto tvary mají společnou platnost, na př. všechny jsou výrazem něžného zvolání nebo varování a p.). Zajímavé bude zkoumati, zdali je také nějaký vnitřní vztah mezi jednotlivými druhy intonací, na př. mezi schematem smutku, schematem laskavého volání, varování atd. Tento vztah si můžeme představiti takto: v dialektech, kde se vyskytuje na př. melodie smutku úplně shodná s melodií smutku v češtině, že by se eo ipso musil vyskytovati také typ třeba laskavého volání úplně totožný s českým, i melodie na př. ironie atd. To bude sotva pravda, leda za jistých předpokladů, na př. v dialektě, který srovnáváme s češtinou, nesmí býti intonace slovní, dále musí onen dialekt míti intonaci obyčejné oznamovací věty bez veškerého citového zabarvení úplně shodnou s intonací stejné věty české. Z toho, co jsme právě uvedli, vyplývají další otázky srovnávacího studia intonace: předně bude třeba studovati podrobněji než dosud poměr mezi intonací větnou a slovnou, dále poměr mezi intonací věty oznamovací a všemi ostatními schematy intonačními, konečně vztah mezi jednotlivými typy funkční intonace (varováním, smutkem, ironií atd.).

Josef Beneš: Poznámky k pravopisu cizích zeměpisných jmen. II. (NŘ. XIX, 1935, 45n.)

Zvláštností jsou názvy osad emigrantských a kladských. Odpol. Lid. nov. 10. XI. 34, str. 2 správně píší: »Časopis byl tištěn v Nové Vsi (Nowawes) u Berlína.« Jan Lier ve feuilletonu »Česká nemoc« horlí: »Byl jste letos v lázních? Ano, v *Kudóvě.* Tak ujímá se pruská zkomolenina české *Chudoby.*« Tuto chybu vídáme podnes; Ned. list (18. XI. 34, str. 2) píše: »Perla Bormiolli (!) dlela . . . v říšskoněmeckých lázních *Kudeve.*«

Ve vzpomenutém feuilletonu (Feuilletony II, Šimáčkova Kabinetní knihovna, 1888) čteme — mimo jiné poznámky o místních jménech — zvláště výtky, že naši vzdělanci užívají místo českých místních jmen tvarů německých: »Kam jdete? Do *Komotavy.* Kde jste meškal? V *Téčnu.* Ipsissima verba lidí slušného vzdělání! *Breslava, Kašava, Tropava* jsou obecně užívané překlady německých překladů českých jmen topických. — A jest mnoho lidí v Čechách, kteří vědí o *Hohenbrucku* i o *„Biskupské Týnici“* a nic již o *Třebechovicích* a *Horšově Týně.**) Z Měcholup udělal si panský správce *„Michelob“* a tato nestvůra převádí se do češtiny! Pan správce tak poručil, pan správce dělá češtinu. Jděte na Poříč a podívejte se na krám, kde podle českého nápisu prodávají „michelobské“ mléko.« V dnešní době vidíme zde veliký pokrok; srovnejte na př. usus pečlivě psaných Ottových Čech (Šumava) a Klostermannových románů s usem dnešním! A přes to najdete v Čsl. vlastivědě (VII, str. 343), ře R. v. Kralik se narodil v šumavském *Elenorenhainu* (spr. *v Lenoře*). Tu je zajímavo podotknouti, že český název byl přejat z lidové němčiny. Josef Messner v povídce »Auch eine Waldgeschichte« (Waldgeschichten, Kobrovo Album, 1857) píše název této osady spisovně *Leonorenhain* (str. 209), ale při napodobení nářečí v dialogu píše *Lenora* (str. 234, 240). Ve več. Č. slova (7. IX. 34, str. 8) byla zpráva o nálezu »v lese *Blöckensteinu*«. Název této hory a jezera čítáme v rozličných formách. Sedláček ve »Snůšce starých jmen« (str. 156) se domnívá, že se tato hora jmenovala *Plechý.* V turistických a p. tiskovinách bývá tištěno *Plešné jezero.* V Brunclíkově-Machátově atlase (5. vyd.) se čte *Plekenštejn.* B. Němcová psala o výletě na *Kammerbühl* (SS. 1875, sv. IV, str. 290), ale u našich germanistů se vžil tvar *Komorní hůrka.* Ve več. Č. sl. 15. III. 34

---

*) Správně by mělo být »Horšovském Týně«.

(str. 3) vytiskli: »v Zadním Újezdě u *Sternbergu* na Moravě« (spr. *u Šternberka*), a 6. X. 34 (str. 1): »od dragounského pluku, který byl posádkou v *Postelbergu*« (spr. v *Postoloprtech*). Asi r. 1929 jsem četl v nějaké vzpomínce K. Biebla, že tvar Postelberg — obvyklý v ovzduší jeho babičky — vyvolává mu v mysli milé vzpomínky na dětství. Psychologicky zajímavá je také zmínka v Jiráskově knize Z mých pamětí (II. d.): V. V. Tomek nikdy »nejmenoval město Radek nedaleko českých hranic Radkem, jak u českého lidu slove, nýbrž *Wünschelburg;* a Liberec byl u něho vždycky *Reichenberk*, a to proto, poněvadž ... ani Radek ani Liberec nenašel v žádné listině.« Pozoroval jsem, že nové a úřednické vrstvy obyvatelstva v menšinovém území užívají hojněji českých názvů německých míst než čeští usedlíci; těmto je však povědomo více zapomínaných pomístných názvů.

Švýcarská místa bývají psána německým způsobem i tehdy, když je český způsob vžitý. Vedle *Sv. Havel, Sv. Mořic* čítáme *St. Gallen, St. Moritz* (tak Nikolau, str. 125 a 126); v prospektu psychotech. kongresu bylo dvakrát vytištěno *Zürich* (m. Curych). Stejně se chybuje při názvu belgického Lutychu (tak Nikolau, Brunclík-Machát). OSN. píše heslo Lu*ti*ch, jinde i Lu*tti*ch. V rozhlase (12. X. 34) jsem zaslechl, že Kelemen pracoval v *Ly*tychu — to je německá výslovnost. Také lze pozorovat, že se nepřekládá francouzský název tohoto města: v českém překladu Nušićovy knihy »1915« (III. vyd., str. 23) čteme, že se vojín od *Liège* (m. od. *Lutychu*) a Antverp setkal se srbským vojínem. Touž chybu jsem našel ve več. Č. slova (14. XII. 34, str. 5): »Porota v belgickém městě *Liége* (!) soudí...« V Nár. pol. (5. XI. 33) se zmínili o *ypernské* bitvě (spr. *yperské*) — lépe je říkat *Ypry* (Nikolau) než *Ypern* (B.-Machát, mapa č. 30) nebo *Ypres* (Rud. Illový, příloha Práva lidu, 30. XII. 34). Illový je celkem pečlivý při psaní cizích místních názvů, jak jsem pozoroval při čtení jeho článků; na uvedeném místě píše *Lovaň* — tak psaly naše noviny na př. na začátku války; ale Nikolau píše (str. 152) »proslulá knihovna v *Louvain* (Leuven)«, B.-Machát *Leuven (Luváň)* (č. 30).

V době zpráv o sňatku v britské královské rodině napsalo več. Č. slovo (31. X. 34, str. 2), že se obřad bude konat ve *Westminster-Abbey;* později snad vždy psalo jen, že *ve westminsterském opatství*, jak je ustáleno v češtině (Nikolou, str. 147). Zde opět platí: cizí název se píše často nejdříve nečesky a častějším psaním pronikne český tvar, jenž žil a žije v usu.

Také některá hojně se vyskytující francouzská místní jmé-

na se psávají špatně. Ve več. Č. slova (21. XI. 34, str. 1) čteme: »Šli jsme ... k Tui*ll*eriím (!) ... a po náměstí Svornosti k Elysejským polím. Na rohu Elysejského pole (!) ...« Název poslední čítáme v našich časopisech francouzsky, což jest chyba: *Champs-Elysées* (Přítomnost XI, 46, str. 734; Ahoj II, č. 38). Pod reklamním obrázkem za výkladem jednoho střižního obchodu jsem četl: »Výstava čínského umění v *Tuilerien«* — to je germanismus. V Evě (r. 7, č. 2, str. 4) bylo vytištěno: »Drama v *Boulognském* lesíku« (spr. v *Buloňském* lesíku). V našem jazyce se ustálilo psaní *Nizza* (tak i Nikolau 138, Nár. pol. 26. X. 34, str. 1, atd.); francouzský, v našem usu nezdomácnělý tvar se vyskytl ve več. Č. slova: *v Nice* (13. X. 34), *z Nice,* v Moulinet (!) *u Nice* (15. XI. 34, str. 2). I psaní rumunských místních jmen bývá často komoleno, jeť jejich tisk někdy obtížný; v Nár. pol. (26. X. 34, str. 1) vytiskli *Constanta* — pod *t* je vynechána značka, že se má čísti jako naše *c*. Také u italských místních názvů vídáme kolísání a nesprávnosti. Odpol. Lid. noviny (10. XI. 34, str. 2) píší: přes *Mantuu* (lat.), ale Nikolau (90) a B.-Machát (č. 26) *Mantova* (it.). Naši vojáci říkali, noviny a spisovatelé psali *Piava,* ale u Nikolaua je nominativ *Piave* (84, 85) — stejně u B.-Macháta (č. 26) — a jméno to je nesklonné: na řece Piave (Nikolau, 91). Vočadlo v »Současné literatuře Sp. států« na str. 176 píše: ... k *Udine* (Videm), ... na *Isonzu* (Soča); lépe by bylo dát do závorky názvy italské.

Italský název místo náležitého slovanského se vyskytuje často vlivem cizích novin; Nár. pol. (26. VIII. 34) píše v nadpise: »... aby jim (Maďarům) vrátila (Italie) *Fiume«*, v článku: »aby vrátila *Fiume (Rjeku)«*, a pak třikrát jen *Fiume*. Pondělní list (12. VI. 33) píše: »... v *Raguze* byli zatčeni ...« (spr. *v Dubrovníku*).

Podobně si musíme vyložit i chybu v nápise pod obrázkem v Zl. Praze (1909, str. 371): »Vojsko ze *Saloniki* na pochodu k parlamentu« (spr. ze *Soluně*). Nikolau píše: »na Solun, v Solunu« (str. 103), ale obvyklejší tvar je *Soluň* (tak B.-Machát, č. 26), OSN. píše »Solun (Soluň)« — Pravidla nás tu nechávají, jako často u místních jmen, na holičkách. Mnohdy čteme jihoslovanská zeměpisná jména, jež mají český název, v nepočeštěném tvaru, což je také chyba. V Nár. politice (27. IX. 34, str. 4) bylo: *Zagrebští* policisté v Praze, výprava ze *Zagreba,* ve več. Č. sl. (8. XI. 34, str. 2): z *beogradského* ministerstva vnitra. V Šaldově zápisníku (r. VII, č. 2—3, str. 56, 57, 76) čteme adj. *hrvatský* — to není český tvar. Prof. Bidlo píše: na *Kosím poli* (Bidlo-Hýbl-Šusta II, 2. vyd. str.

119) — je to češtější tvar (srov. Paví, Psí pole), ale v našem jazyce je srbský název *Kosovo pole* už ustálen.

V době pohřbu krále Alexandra bylo dobře viděti, že se místní jména na *-ac* špatně skloňují. V Nár. pol. (19. X. 34) na první straně čteme dvakrát chybně *v Oplenaci*, ale na 2. straně správně *do Oplence* (dvakrát), *v Oplenci, na Oplenci, nad Oplencem* a p. Tak tomu bylo také v jiných českých novinách, že se vedle tvarů správných vyskytovaly i tvary nesprávné.

Polská místní jména se psávají velmi často polským nebo smíšeným pravopisem; je-li už u některého názvu ustáleno psaní české, je nutno se řídit usem; nesprávně se píše na př. ve *Waršavě* (Medek, Veliké dni, 4. vyd., str. 366) m. ve *Varšavě*, Ranní noviny (23. XI. 34, str. 5) psaly v nadpise *Gdynia*, ale v textu *Gdyně*. I názvy z okruhu řeči ruské se psávají chybně. V Tvorbě (r. IX, č. 2, str. 24) vytiskli: Na mýtině ve *Vorobějských* horách (m. ve *Vrabčích h.* — tak Nikolau, str. 200), *kap* Vankarem (m. *mys* V.). Več. Č. slova (20. III. 34) napsal: »na nejsevernějším bodě *Kurlandska*« (spr. *Kuronska*, tak OSN. a A. Jirásek). I psaní slova *Caricyn* dělá obtíže; Lid. l. (18. X. 34, str. 2) napsaly: ve Stalingradě (starý *Carycin* na (!) Volze); stejně Přítomnost v 46. č. XI. r. (str. 734), v předcházející části toho článku se mluvilo o »*Carycynu*« (č. 45, str. 712). Ranní nov. psaly (21. XI. 34, str. 3) *Kalmik, kalmicky, kalmičtina* m. *Kalmyk* atd. — tak OSN., Br.-Machát. Velmi často čteme *Kijev* (tak i Nikolau, str. 200 a B.-Machát, č. 32), ač Pravidla předpisují *Kyjev*. Také místní názvy ruské oblasti naší republiky se psávají špatně, ale přes to vidíme u nich veliký pokrok. Frič v Pamětech (díl IV, str. 246 a 315) píše *Munkáč, munkáčský;* stejně i překladatel Rákoczyovy Zpovědi (str. 12), která vyšla roku 1908 v Levné osv. k. K. St. Sokola; národop. mapa uher. Slováků v OSN. psala *Mukačevo*, jak vždy psali Rusíni. Na školních mapách z doby hned po převratu je *Munkačevo* (nespr.) a *Husté* m. *Chust*. V poznámce na str. 451 Bačkovského vydání Slávy dcery čteme: farář *ungvárský* — i překladatel Zpovědi píše »v *Ungváru*« (str. 111) —, tak psali i Karpatorusové; jmenovaná mapa má správně *Užhorod*. Chtí-li karpatoruští Čechové nenuceně a humorně zabarvit řeč, říkají *do Ungváru, z Munkáče, z Bereksázu* a p. V učebnici němčiny pro kvartu (Veselý-Jež) čteme *Posika* — to je maďarskými ústy přetvořený ruský název *Paseka* (vysl. Pasika). Také ve větě »Podkarpatoruské řeky *Latorca* a *Laborc* vystoupily ze svých břehů« (Pol. list, 27. VI. 33) jsou názvy v maďarském znění, což je chyba. Več. Č. sl. (2. XI. 34) na-

psalo: »ze Stříhalné *u Volové«* — spr. *u Volového*, Letem světem (IX., č. 11, str. 10): na *Popadiu* — m. na *Popaďu*. V českém překladě Rákoczyovy knihy jsou místní názvy ze slovenské jazykové oblasti převedeny velmi špatně; jen namátkou uvádím: *Parkány* (str. 16, spr. *Parkáň*), *Sáros-Patak* (str. 24, spr. *Blatný* neb *Šaryšský Potok*), v *Kašově* (str. 82, spr. v *Košicích*, něm. Kaschau), v *Leučově* (str. 87, m. v *Levoči*, něm. Leutschau), v *Tyrnavě* (str. 93, m. v *Trnavě*). Na zbytečné užívání maďarských jmen měst útočí anekdota (uveřejněná ve več. Č. sl. 6. IX. 34, str. 3), jak se Angličan, Francouz a Slovák hádali, čí řeč je těžší. Vyhrál Slovák: »U nás se píše (slovensky) Spišská Nová Ves a říká se pořád *Igló* (maďarsky)!«

Slovanské názvy mnohých maďarských míst bývají starší než maďarské. Vídáme často, že naše noviny užívají zbytečně maďarských názvů. Več. Č. sl. (19. X. 34, str. 2) zbytečně psalo *»v Nagy Kanizsa«*, ač tvar *Velká Kaniža* je obvyklý (tak Ranní noviny 17. XI. 34, str. 1 a téhož dne i Nár. listy, str. 2); Nár. listy (24. I. 34, str. 4) a jejich večerník (9. XI. 34, str. 3) napsaly *»v Miškolci«* m. *»v Miškovci«*. V době, kdy se psalo o skautské slavnosti *v Jedlové* (tak v citov. národop. mapě), čtli jsme stále a stále *Gödölö*. Gödö*ll*ö psala poté Nár. pol. (26. XI. 33) v příloze Našim dětem, Gödölö več. Č. sl. 25. I. 34, Gödöl*e* týž list 28. II. 34; slovenský název tohoto místa byl ve več. Č. sl. 20. IX. 34. V tomto časopise (7. V. 34, str. 2) byly tyto maďarismy: »na svazích pohoří *Mátra* a *Bükk«* (spr. *Matry* a *Bukových hor* — tak Nikolau, 116). Nesprávné jest také psáti *Oedenburg* (več. Č. sl. 19. V. 34) m. *Šoproň*, *Szent* Gothard (Pr. lidu, 10. VI. 34) — spr. *Svatý* G., *debrecénská* universita (N. pol. 19. XII. 34, str. 2) — spr. *debrecínská* u., *Budapest* (v Č. sl. 14. IX. 34, str. 6) — spr. *Budapešť*.

Lze pozorovati pečlivé psaní místních názvů z ovzduší islamské kultury: z *Káhiry* (Nár. l.), v *Túnisku* (Venkov, 17. XI. 34). Slýcháme a čteme *New* York vedle *Nový* York, v Nár. pol. (25. III. 33) bylo *California* m. *Kalifornie*. Bylo by lze promluviti o psaní názvů exotických míst, ale tím se nechci zabývat. Také vídáme, že někteří autoři neobratně počešťují názvy cizích topik — srov. stč. Dětřich *Berúnský*, *Vornice* m. Worms.

Nářečí stavovská se v užívání názvů cizích místních jmen značně liší od spisovné řeči; dělníci »světáci« z Pošumaví pracovali v *Štotštajru* (m. ve *Štýru*), v *Lajpciku* atd. To jsou osoby, které škola dosti neseznámila se spisovnými českými názvy. Máme ještě v živé paměti, jak mluvili vojáci za války

— i vzdělanci —, a dosud slýcháme při jejich vypravování, jak jmenují názvy míst v armádní řeči bývalého mocnářství. V Turnovského Pamětech st. vl. (str. 90) vypravuje vysloužilec z napoleonských válek o tažení do *Parizu*. Památkou na doby Radeckého je úsloví »Prodělal, utratil *Majlant*« (= mnoho).

Při místních jménech rozhodují často motivy politické. Za balkánské války naši novináři užívali slovanských názvů míst bojiště, ale němečtí tureckých. Jaké změny v názvech pobaltských míst nastaly po oddělení baltských států od Ruska (srov. Nikolau, str. 181—182)! V našich novinách zápasí úřední turecký název *Istambul* s obvyklejším *Cařihrad*, jenž vytlačil tvar *Konstantinopol*, který čítáme u našich starých cestopisců, na př. v Hasištejnského Putování. Jedna chyba se často opakuje: při citování knih se psávají názvy míst nečesky: Milan Pišút (Slovenské smery, r. I, č. 7, str. 266) píše: »... Vyd. Gudemanovo, *Leipzig*, kap. XXII,« ale níže čteme správně: »Veľká, ťažkopádna Estetika Theodora Lippsa (*Lipsko* 1903).« Dokladů by se našlo velmi mnoho. V. Kvasnička napsal v Naší řeči (XVII, str. 114): »My Čechové už dlouho píšeme správně zeměpisná jména, na př. Paris, Strasbourg, Nürnberg, Warszawa, Beograd, Wien, Athènes atd. Kde? Ve všech dopravních řádech železničních, automobilních a leteckých. Školní mapy se za praktickým životem opozdily.« Chválí Ottův Slovník naučný nové doby, že už nepřekládá jmen míst na mapě Evropy. S tímto názorem nelze úplně souhlasit; jména cizích míst mají podobné osudy jako obecná cizí slova: mají charakter slov cizích nebo přejatých nebo zdomácnělých. Na jejich podobě vidíme kus historie českých styků s cizinou a sílu jazyka.

V rychlících našich železnic visí mapky, na nichž jsou cizí stanice vždy v řeči příslušného státu; pokud jsou ty vozy určeny jen pro naše území, nelze s touto zvyklostí souhlasiti. Tak činí železnice i na vývěsních plakátech určených jen pro české obecenstvo. Tu však české názvy, liší-li se hodně od cizích, dávají aspoň do závorek (viz třeba list 4. a 9.). Snad by bylo lépe dát do závorek názvy cizí. Zvyklost našich drah, označovati na tabulích vozů jedoucích do ciziny cílové stanice cizími názvy, je se stanoviště mezinárodní zdvořilosti jistě správná. Ve feuilletonu Nár. pol. (17. X. 34) se proti tomu brojí*) — náš soused nám tuto zdvořilost neoplácí.

---

*) »Konečně ještě jeden zjev nás zarazí v pohraniční stanici. Tabule, zavěšené na každém voze, s označením jeho stanice cílové a průjezdných, a to v textu jazyka toho státu, jemuž udaná stanice náleží (tedy na př.

Na tabuli Autoklubu rep. Č. v Č. Budějovicích u sadů jsou československá místa označena česky, ale jen *Wien, Linz* — české názvy nejsou ani v závorce.

Těmito řádky jsem se problému jen dotkl. Doufám, že naše učebnice i ostatní zdroje poučení budou pečlivější a že si naše normativní příručky budou této stránky všímat obšírněji. Našim vědeckým pracovníkům zůstává úkol zpracovati tento zanedbaný úsek obšírně.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Základy správné mateřštiny (v 48 hodinách). K praktickému zopakování a zvládnutí české mluvnice zpracoval *Ferdinand Strejček*, gymn. profesor. Nakladatel F. Topič. V Praze 1934. Stran 78. Za 6 Kč.

V předmluvě autor vykládá, jak a proč tato jeho knížka vznikla. Jako středoškolský profesor češtiny po celých třicet let své služby pociťoval potřebu takové pomůcky, která by Čecha naučila správným základům mateřštiny bez přítěže definic a bez zbytečných podrobností prostými výklady, příklady a cvičeními. Z vlastních dlouholetých zkušeností si časem vypracoval takovou pomůcku sám, vyzkoušel její výhody a přednosti v praxi školní i jiné a nyní ji vydává tiskem. Úvodem se velmi stručně podává přehled českých hlásek a slov s tvrdým *y* po obojetných souhláskách. Potom se začínají hned výklady o větě holé, o podmětu a přísudku, postupně se probírají větné členy rozvíjecí, vazby přechodníkové, dále souvětí podřadná a souřadná. K výkladům větoslovným se přimykají hned příslušné výklady o skloňování, časování, o platnosti pádů, časů a způsobů slovesných atd., takže každá kapitola obsahuje vždycky stručný úhrn vší mluvnické látky, která se jí nějakým způsobem dotýká. Je to, pokud vím, způsob u nás nový a je jen škoda, že ho bylo v této knížce užito jen čistě náznakově, neboť na dokonalejší a důslednější propracování nezbylo místo. Ke každému oddílu je připojeno cvičení nebo aspoň návod k němu. Tu a tam je naznačen i historický vývoj mluvnického jevu, ba i terminologie mluvnická se leckdy vykládá. Při tom při všem se autor řídí především zřetelem k potřebám školy (proto je tu

---

Budapest-Bratislava-Praha-Dresden-Berlin Anh. B.), jsou již na naší půdě převěšeny novými tabulemi s textem německým (tedy: Pressburg-Prag Masarykbhf.-Bodenbach- atd.). Proč v tomto případě neužíváme my označení v české řeči (tedy na př.: Drážďany, Lipsko atd.), když pak po německém území Němci dají svoje označení, nemohouce snésti (!) pohled na česká označení našich míst.«

na př. podán i návod k rozboru vět), avšak poučení z jeho mluvničky může čerpat i člověk dospělý, který neměl příležitosti, aby své vědomosti o mluvnické stavbě jazyka prohloubil. To všechno se podává na 72 stranách čistého textu, a je tedy přirozené, že výběr látky je zcela omezený a že se nám místy zdá subjektivní. Tak na př. nám vadí, že se nikde nedostalo na souvislejší výklad o zájmenech a o číslovkách, že není zmínky o změnách významu slovního, jedné z nejdůležitějších stránek dnešního jazyka, že se při výkladu o pádech hledí jen málo k stránce frazeologické, a j. Něco místa by se mohlo snad získati vynecháním výkladů historických, zvláště když jsou uváděny jen namátkou, a některých výkladů teoretických. V roztřídění látky proti dosavadní tradici mluvnických pomůcek leccos překvapuje, na př. zařadění výkladu o doplňku před výklady o přívlastku jmenném a přeskupení výkladů o souvětích souřadných a podřadných. Tyto změny podnikl autor patrně z příčin praktických, aby mohl lépe spojiti věci, které k sobě v jeho plánu náležejí.

Při všech svých výkladech se autor řídí uznanými mluvnicemi, a proto podává poučení vesměs spolehlivé a správné. Snaha o svrchovanou stručnost, obecnou srozumitelnost a jednoduchost výkladu arci někde způsobila nepřesnost (na př. na str. 30 výraz »žák hraje housle« je prohlášen za nesprávný vůbec, ale lze říci též bez újmy správnosti, že někdo hraje v orchestru housle, t. j. houslový part; nebo na př. zůstane čtenáři asi nejasné, jaký je rozdíl mezi termíny *příslovce* a *příslovečné určení*, a pod.), avšak to jsou jen jednotlivosti, které celé práci nemohou ubírati ceny, neboť s nimi třeba při výkladech takto pojatých počítati vždycky. Odvážný pokus, podati mluvnické poučení jazykem co možná neodborným, t. j. každému srozumitelným, se autorovi zdařil a metoda, které se přidržuje, svědčí o velké zkušenosti pedagogické. Proto je jeho knížka pomůckou opravdu užitečnou tomu, kdo si chce zopakovat školní vědomosti zpola zapomenuté anebo kdo touží seznámit se bez předběžných vědomostí s počátky nauky o stavbě vět a o jejích prvcích.

Ch. Wilson, Jezdec na Černém křídle. Přeložila *Helena Malá.* 3. svazek II. řady Knihovny velikých dobrodružství. Nakladatel Ladislav Janů v Praze. 1935. Stran 245. Za 10 Kč.

Tento Wilsonův román je jedním z oblíbených cowboyských románů, jejichž dějištěm jsou necivilisované části americké pevniny, hrdiny jsou odvážní jezdci a nepřemožitelní střelci, obsahem pak stíhání, pronásledování a na konec

svatba. O románu *Jezdec na Černém křídle* však můžeme říci, že to není dílo tuctové, složené z několika stereotypních osvědčených motivů, nýbrž že se v něm líčí originální zápletka, jejíž hrdina, neodpovědný mladík, vychovaný divočinou, naráží na zákony a zvyklosti civilisované lidské společnosti a svou nepoddajnou důslednost platí životem. Krajinné pozadí a prostředí děje je popisováno rovněž poutavě, takže čtenář nevychází ze vzrušujícího napětí, dokud mu poslední stránka nepoví, jak to všechno dopadlo. O literární hodnotě takovýchto knih lze míti mínění velmi skeptické, avšak tyto romány patří už téměř organicky k naší době, která zapomenutí svých nesnází hledá v romantických dobrodružstvích z jiného světa, než je náš vlastní. Nás na této knize však zajímá především jazyk.

Překlad je svěží a přirozený. Neznám originál, a proto nemohu posouditi, do jaké míry vystihla překladatelka stylistické záměry autorovy, ale i podle překladu samého se zdá, že se ostýchala vydatněji užít hovorového (nebo snad místy i lidového a vulgárního) jazyka k charakterisování osob. Jen tu a tam se v hovorech uplatní drsnější tón lidového jazyka, avšak ne dost důsledně a vydatně. Působivost takových míst se pak ještě zmenšuje vkládáním slov čistě spisovných nebo pouze knižních do výroků v tónu lidovém; je to zvláště často spojka *však* místo *ale* ve významu odporovacím, výrazy *dlužiti komu co, kdysi* m. jednou, *vůči* m. předložky *k* a p. Kolik z toho padá na vrub originálu a kolik na vrub překladatelčin, nedovedu ovšem rozhodnout. Proti tomu však dovedla překladatelka vhodně využitkovati příležitost k osvěžení jazyka, kterou podává hrdina románu, mladý hoch Zion, nedotčený lidskou civilisací a vidoucí svět očima přírodního divocha. To se obráží i v jeho způsobu vyjadřování, a víc než dlouhá charakteristika nám o něm poví na př. místo, kde na omdlévajícího druha volá: »Partnere! Nechoď! Nechoď pryč!« (Nezná podstatu mdloby a domnívá se, že ho jeho druh opouští.) Přímo wolkrovsky zní, když Zion říká svému netrpělivému koni: »Až slunce řekne tři hodiny, půjdeme.« Takováto místa působí ve vypravování neobyčejně mile a činí hrdinu samého i celý román sympatickým.

Ve většině případů prokazuje překladatelka též dobrou znalost české mluvnice i slovníku. Tím více potom překvapuje, že se u ní některé chyby vracejí důsledně, jako by si příslušné pravidlo mluvnické byla v mysli obrátila. Nejvíc tu bije do očí tvar *jej* v 2. pádě osobního zájmena muž. rodu; snad ani jednou neužila překladatelka tvaru *ho, jeho*, neboť

s naprostou důsledností píše: nedaleko něj (5, 51), okolo něj (22), z něj (26), že se jej chopily čísi ruce (50), jakoby (!) se jej to ani netýkalo (50), která se jej zastala (51), aby jej litovala (53), kdy se jej ptal (70) atd. až do konce knihy. Podobně je tomu i s některými tvary zájmena *já:* tvar *mne* se klade téměř vždy i v postavení nepřízvučném (na př. 16, 19, 21, 54, 89, 91, 123 atd.), ale místo náležitého *mne* bývá tvar *mně,* na př. ptal se mně (90), hledají také mně (193), nebo tvar *mě,* na př. že se o mě nemusíš bát (82), atd. Jiná taková chyba, kterou si překladatelka učinila pravidlem, je předložka *ku* před slovy začínajícími se souhláskou *k*, na př. ku kravám (17), ku kterému (32, 33, 119, 194), ku křoví (94), ku konci (200) atd.; tu a tam se objeví předložka *ku* i před jinou souhláskou, na př. ku břehu (63), ku skále (112, 178), ku stáji (160), ku straně (202) a j. Jiná taková často se opakující chyba je psaní vlastních jmen složených ze dvou nebo několika slov. Tak se na př. jméno dějiště píše Malované Skály (7 a vždycky tak) m. Malované skály (jsou to skutečné skály), Hlídačova Skála (6 a j.) m. Hlídačova skála, Černé Křídlo (11 a vždycky tak) m. Černé křídlo (vlastní jméno koně) a j. Výraz *jakoby* píše překladatelka dohromady i tehdy, když je to spojka *jako* s kondicionálem (= jako kdyby), na př. jakoby viděly něco (16) m. jako by viděly; jakoby se posmíval sám sobě (37) m. jako by se posmíval, a podob. 50, 86, 89, 117 a j. Z jiných věcí třeba upozornit ještě na sloveso *dlužiti* (33, 56, 119, 127 a j.), jehož se tu užívá ve smyslu »býti dlužen«, a to, jak bylo řečeno už výše, i v odstavcích přímé řeči, vedené volnějším tónem lidovým. Pokud je mi známo, nevyskytuje se tento novodobý germanismus v české řeči lidové, a proto ho nemělo býti užito ani zde; v řeči lidové se říká jen *dlužiti* s významem »dělati dluh« *(dlužiti si, dlužiti se* = vypůjčovati si).

Tyto odchylky od správného usu překvapují tím víc, že je tento překlad po jazykové stránce jinak dobrý. Jen proti pravopisu, jmenovitě proti rozlišování dlouhých a krátkých slabik, chybuje se tu častěji. Píše se na př.: šírá pásma (5) m. širá, týčí se (5) m. tyčí se (jindy se píše toto slovo správně; běží tu tedy patrně, jako asi v četných jiných případech, o chybu tisku), zasténal (70, 157) m. zastenal, hříbátkem (81) m. hřibátkem, přísahal (120 a j.) m. přisahal, na zjizvené tváři (10)m. zjízvené, jizvy (207) m. jízvy, jizlivě (85) m. jízlivě, vyhybavě (16) m. vyhýbavě, výhružný (39 a j.), výhružně (41 a j.) m. vyhrůžný, vyhrůžně; výhružka (82) m. vyhrůžka (zajímavé je, že se v druhé části knihy píší tato slova zpravidla správně, na př. 82, 87, 97 a j.), pokryvku (86,

88) m. pokrývku, namahavý (110) m. namáhavý, napomahal (184) m. napomáhal, neunavně (175) m. neúnavně, spolehal (179, 207) m. spoléhal. Jiných pravopisných nedopatření je málo, na př.: pohostinný (5) m. pohostiný (správně je psáno na str. 44 pohostinost), napjetí (88, 111, 181) m. napětí (tak na str. 174), pane Bože (164) m. Pane Bože (nebo panebože!), zapoměli (186) m. zapomněli, oněmnělý (194) m. oněmělý.

V tvarosloví kromě uvedených již chyb je nepřesností málo. Jsou to hlavně tvary všimnul (16), mihnul se (90), obejmul (19), rozhodnul se (162) m. všiml, mihl se, objal, rozhodl se. K slovesu *zapověděti* je příčestí min. trpné *zapověděn*, nikoli z a p o v ě z e n (6). Několikrát se vyskytuje nesprávný tvar 3. os. mn. č. u sloves 3. a 5. třídy (vzory *uměti, sázeti)*: skály překáží (109) m. překážejí, oči se otáčí (148) m. otáčejí, jak si umí kojoti zahrávati se psy (181) m. umějí; 3. os. mn. č. slovesa *věděti* zní *vědí*, nikoli v í (148). Neradi čteme tvary *doň* (237) m. do něho a *třech* bratří (238) m. tří. Ženské cizí jméno *Eden* je tu někdy skloňováno, na př. miloval Edenu (66), mluvit s Edenou (120) a j., někdy nikoli, na př. zpět k Eden (85) a pod.; není pochyby, že je lépe toto slovo v češtině skloňovat, než nechávati je nesklonné.

Celkem nejlépe je jazyková norma zachována ve skladbě a slovníku. Odečteme-li ty nespisovné vazby, které padají na vrub snahy charakterisovat osoby románu též řečí, zbývají tyto odchylky: spokojen dojmem (6) m. s dojmem; nemíjejí se cílem (7) m. nemíjejí se cíle; neslyšel ničeho (16) m. nic; aniž zvedl očí (23) m. oči; připravit všechno pro Rena, aby se tento nestal nápadným (24) m. aby se nestal nápadným; příliš, než aby (25) m. příliš aby; tehdy se mi to zdálo být nebem (53, podob. 56, 187) m. zdálo nebem (správně na str. 85: vše se mu zdálo kdysi krásným); cítil se být zrádcem (61, podob. 85) m. cítil se zrádcem; litoval všechny (79) m. všech, plachty tančily sebou (103) m. spolu; zabránit, aby se dostali (110) m. aby se nedostali; stál tu zaražený (37) m. zaražen; nedůvěry v sebe sama (171) m. v sebe samého; oči chlapce (128) m. chlapcovy (jde o určitého chlapce), strach Edeny (57) m. Edenin, v očích Ziona (46) m. Zionových. Některých slov je užito nevhodně, na př.: odpověď nechala na sebe dlouho čekat (10) m. dala; nechat koně okovati (201) m. dát; Chartreusova pýcha, skvělý dostihový kůň (11) m. chlouba; až k samotnému údolí (12, podob. 35, 158, 167) m. až k samému údolí; postrádali by mne (71) m. pohřešili by mě (smysl je »pozorovali by, že tam nejsem«, nikoli »pociťovali by bolestně mou nepřítomnost«, jako na př. na str. 149, kde je sloveso *postrádati* položeno vhodně); jakou hru sleduje?

(154) m. hraje, má na mysli, zamýšlí a pod. (*sledovati hru* = pozorovati ji, dívati se na ni, »kibicovati«).

Dost nepřesností je také v interpunkci, zvláště ve psaní čárek, ale zdá se, že i zde leccos padá na účet tiskárny; zato není téměř chyb v pořádku slov, a tím se tento překlad příznivě liší od mnohých překladů podobných.

Můžeme tedy tento skoro úplný seznam jazykových a pravopisných nedopatření, jež se shledávají v textu tohoto překladu, zakončiti uznáním překladatelčiny snahy o dobrý, přirozený a při tom ušlechtilý jazyk, ale zároveň také přáním, aby se příště vyhnula i těm chybám, které v jejím překladu ještě zůstaly. Jiří Haller.

Oznámení.

První sešit Příručního slovníku jazyka českého, vydávaného Českou akademií věd a umění v Státním nakladatelství, už vyšel. V příštím čísle o něm podáme čtenářům podrobnější zprávu.

DROBNOSTI.

BELUDŽOVÉ (S. K.). Obyvatelé Beludžistanu (jindy se píše Baludžistan, Balúčistán) se nejmenují Beludžistánci ani Beludžané, nýbrž Beludžové, ženy Beludžky. Jména středoasijských států s koncovkou *-stan* (vlastně *-stán*) jsou totiž složena ze jména obyvatel a ze slova *stan*, které znamená »země«. Je tedy *Kurdistan* vlastně »země Kurdů«, *Afghanistan* »země Afghánů (Afghánců)«, *Hindustan* »země Hindů«, *Turkmenistan* »země Turkmenů« atd. Také jméno *Beludžistan* se tak rozkládá, a obyvatelé Beludžistanu jsou tedy *Beludžové.*

KLOPA (J. H.). O slově *klopa*, známém z jazyka krejčovského, nedovedeme mnoho říci. Naši krejčí ho užívají patrně obecně a nevidíme příčiny, proč by na něm mělo být něco špatného. Nahrazovat je slovem *výložek* bychom nedoporučovali. Slovo *výložek* má už svůj ustálený význam (proužek látky na límci, rukávu nebo jinde, obyčejně jiné barvy než oděv sám), odlišný od významu slova *klopa* (přeložená přednice kabátu na prsou), a proto by se velmi snadno mohla obě tato slova másti.

LIDMILA A LUDMILA (F. H.). Byl by omyl domnívati se, že tvar *Ludmila* je přímé pokračování stavu staročeského a tvar *Lidmila* že je úprava teprve novočeská. Pravý opak je pravda; pokračováním znění staročeského je toliko tvar *Lidmila*, kdežto tvar *Ludmila* vznikl podle znění latinského a německého. V staré češtině znělo toto jméno *L'udmila* (s měkkým *l*) a už v staré době se přehlasováním změnilo v *Lidmila* (tak je psáno na př. už v kronice Dalimilově: Svatá Lidmila knězem vládnieše, dvorem v Tetíně sedieše DalC. 48 a). Tento náležitý tvar *Lidmila* se potom drží ustavičně až po naše časy. Tvar *Ludmila*, kterému dnes obecný usus dává přednost, býval v dřívějších dobách obvyklý jen v textech cizojazyčných.

PANÍ POSLANEC. Prof. ing. Václav Krouza nám poslal dodatkem k poznámce na str. 299 loňského ročníku Naší řeči několik příkladů, jak se toto nečeské označování ženských titulů stále ještě drží, ačkoli bylo odsouzeno už i úředně (viz NŘ. XIV, 108 a XV, 119), často káráno v Naší řeči a za nesprávné vytčeno i v obou velkých mluvnicích českých (Gebauer-Ertl 2, 1926, 123; Gebauer-Trávníček 1930, 71). V časopisu Technik (1934-35, č. 4) se píše pod nadpisem »První *žena — inženýr* poslancem v Československu«, že byla ing. dr. M. T.-K. povolána do sněmovny *jako poslanec*, že byla promována (!) *na doktora techn. věd* jako první žena v Československu a ve střední Evropě, že jest *členem* Masarykovy akademie práce (psáno »Masarykovy Akademie Práce«), že se stala i radou patentního soudu (psáno zase »Patentního soudu«). Sestra této vynikající techničky je tu označena zase jako *první vysokoškolský profesor* na lékařské fakultě university Komenského v Bratislavě. Ale vedle těchto tvarů chybujících proti přirozenému rodu jsou v uvedeném článku i tvary správné; na př. že paní ing. dr. T.-K. je také *vrchní ministerskou komisařkou a referentkou* pro organisační a všeobecné věci vysokých škol zemědělských atd., na konci článku se pak mluví o ní jako *o nové poslankyni*. Je vidět, že by při dobré vůli bylo možné užít náležitého českého označení i v případech ostatních a mluvit raději o inženýrce, doktorce, člence, profesorce, poslankyni. — Stejně zbytečná je obava z ženského tvaru titulu *inženýr* v oznámení otištěném v Nár. listech 7. XII. 1934, že ing. L. F. byla prohlášena *komerčním inženýrem*. — V Nár. politice 13. I. 1935 čteme: „Dostali jsme psaní od profesora z Plzně, kde jsme vyzýváni, abychom se zeptali našich češtinářů, proč trpí slovo *členka*. Vždyť jsme se učili, že *člen* je rodu mužského i ženského i středního. Otec je člen rodiny, matka taky člen a dítě rovněž členem rodiny. Nikde se neříká »členka rodiny« — proč se tedy užívá nesprávného »členka toho a toho spolku«, »členka Sokola« atd.? Člen Sokola může býti žena nebo muž.“ K této výzvě odpovídáme, že je slovo *členka* sice velmi mladé (nezná ho ještě ani Jungmann, ba ani Kott), avšak přes to mu dáváme tam, kde je řeč o příslušnicích spolků a veřejných institucí, přednost před jménem rodu mužského. Mezi výrazy »sestra je člen rodiny« a »sestra je členka Sokola« není naprostá shoda, jak se na pohled zdá. Spojení jako »člen rodiny« jsou starší, t. j. z doby, kdy mívalo slovo *člen* ještě spíše význam »článek, část něčeho« než »příslušník, organisovaný jednotlivec« a pod. a kdy slovo *členka* ještě nebylo běžné. V tomto významu však nebylo ani zapotřebí vytvořit nový přechýlený tvar ženský, neboť v takovýchto spojeních nebývá shoda v rodě nutná, srov. na př. »tato úvaha je článkem cyklu«, »platina je jedním ze členů řady vzácných kovů« a pod.[1]) Dnes se význam slova *člen* ve spojení »sestra je

---

[1]) Z materiálu Slovníku jaz. českého uvádíme na př.: (Rána) může býti prvním členem řady pohrom 1881 Šmilovský, Set. Dřev. 53. (Virgina) byla při tom blažena jako pravý člen přírody kolem ní 1872 Podlipská, Os. a nad. 16. Posloužila (Klimba) mi znamenitě jako člen spojující těsněji jednotlivé episody hry 1893 Zeyer, Neklan (Sp. 1906, 27, 6). Jména, která tvořila spojovací členy dvou oddělených dob 1903 Vrchlický, O poesii J. Nerudy 8. —

člen rodiny« a pod. ovšem už velmi přiblížil významu slova *členka,* t. j. »příslušnice« a pod., avšak přes to se tu drží tradiční rod mužský. Podobnou konservativnost projevují ustálená spojení často a odlišují se pak od soustavy jinak v jazyce platné. Platí na př. v dnešním spisovném jazyce zásada, že se v přívlastku klade určitý tvar příd. jména *(zdravý* hoch, nikoli *zdráv* hoch), avšak máme ustrnulá spojení se jmenným tvarem přívlastku, na př. *na bíle dni, z plna hrdla, z čista jasna* atd. Číslovky druhové, tvarem rovněž příd. jména, porušují v nom. ak. tuto zásadu ve spojeních se jmény pomnožnými soustavně, neboť tu v nich bývá zpravidla tvar jmenný, na př. *dvoje housle, dvoje dveře, oboje vrata* a pod., a dokonce se tu vyvinul i rozdíl významový proti obdobným spojením s tvarem určitým (srov. na př. *dvoje housle* = dva exempláře houslí; *dvojí housle* = dva druhy houslí, třebas i mnoha houslí, a pod.). To je proto, že tyto a jim podobné případy zachovaly svou původní podobu i tenkrát, když se jazykovým vývojem soustava už změnila. Něco podobného tedy vidíme i při slově *člen* v některých spojeních se jmény rodu ženského. Tomuto tlaku jazykové tradice však nepodléhají zpravidla spojení mladší, na př. »sestra je členka Sokola« a pod. Ta se naopak řadí ke spojením jako »sestra je příslušnice, náčelnice, starostka, cvičitelka, jednatelka, vzdělavatelka Sokola« a pod. (nikdo by dnes asi neřekl, že sestra je náčelníkem nebo cvičitelem, jednatelem Sokola a pod.), a proto v nich proniká snaha, srovnati obě jména v rodě. Není tedy třeba dávati přednost výrazům jako »sestra je člen Sokola« a pod.[2])

K příkladům, které jsme tu uvedli, připojil prof. ing. Krouza toto: „Zasílám tři doklady k věci, o níž se píše na str. 299 v 10. čísle loňské Naší řeči. Myslím, že by bylo velmi užitečné a pro naši veřejnost potřebné, kdyby Naše řeč přinesla o ženských titulech a pod. označeních své mínění podrobněji a důrazněji." Tomu jsme tedy nyní aspoň zčásti vyhověli a připomínáme ještě místa, na nichž Naše řeč o těchto věcech vykládala už dříve, mnohdy obšírně: II, 156, 218; IV, 281; VI, 24, 265; XIII, 72 n., 166; XIV, 108, 131 n.; XV, 119; XVI, 124 n.; XVII, 11, 95, 224. Z dokladů p. prof. Krouzy je vidět, že i příslušníci akademické obce sami, o úřadech ani nemluvíc, zapomínají na jasná a rozhodná usnesení, jež v této věci učinil před nějakým časem akademický senát české university a techniky v Praze a jež také Naše řeč XIV, 108 a XV, 119 otiskla, a proto jim je tímto připomínáme znova:

»Akademický senát v zasedání dne 4. dubna 1930 zabýval se úvahou, že

---

V. Šafařík vyjadřoval ještě slovem *člen* to, co se dnes ve fysice obecně označuje slovem *článek*, a užíval na př. termínů *člen Bunsenův, člen elektrický* a pod.

[2]) V lístcích Slovníku jaz. českého je nejstarší doklad slova *členka* z Nerudy: z divadelních členů a členek 1865 Hlas (Novotný, Dílo 1924, 13, 49). Zdá se, že se tvar *členka* rozšířil hlavně působením Sokola. Vedle něho se ovšem drží až podnes při označování žen též tvar mužský. F. Oberpfalcer v Rodu jmen v češtině (Praha 1933, str. 242) soudí, že se tu rod mužský volívá z úcty nebo ze zdvořilosti.

se při titulech, které se změnou společenských poměrů staly přístupnými i ženám, užívá namnoze tvarů příčících se základním vlastnostem českého jazyka, a usnesl se, vyslechnuv dobré zdání prof. Zubatého a prof. Smetánky, ustanoviti, aby se při promocích a v úředních publikacích zásadně užívalo tvarů d o k t o r k a, d e m o n s t r á t o r k a, a s i s t e n t k a, d o c e n t k a, p r o f e s o r k a atd. Rektorát, podávaje zprávu o tomto usnesení, zároveň oznamuje přání akademického senátu, aby členové sborů také v soukromém styku užívali těchto správných tvarů.«

»Akademický senát českého vysokého učení technického v Praze usnesl se ve schůzi konané dne 25. února 1931 doporučiti všem členům zdejších profesorských sborů, aby při promocích a v úředním i soukromém styku užívali jediné správných tvarů i n ž e n ý r k a, d o k t o r k a, d e m o n s t r á t o r k a, a s i s t e n t k a, d o c e n t k a, p r o f e s o r k a, o f i c i á l k a atd.«

RYČKA (XIX, 63). Slovo »ryčka« znamená také místy na Bučovsku a Slavkovsku na Moravě malý úzký rýč na řepu, k vyrývání zeleniny a ovšem i na řezání drnů, jak vysvětluje v 2. čísle NŘ. názorně p. odb. uč. Černý. Význam Kottův »rycí lopata« není vhodný. *J. Verián.*

Pocházím z Bělčic u Blatné a tamějších zvláštností dialektických dlouho jsem se nemohl zbaviti. Hoši se totiž při každém takovém nářečním slovu a úsloví usmáli. Nejtíže jsem se zbavoval rozlišování dvou sykavek v *j: bej sebe, proj za nás* a p. Dosud se živě na vše pamatuji, vždyť tam ještě občas zajíždím. Kdykoliv se u nás pracovalo se zemí, užívalo se jen dvou nástrojů: byl to *rejč* a *ryčka*. Když mě však otec vyzval, abych mu přinesl lopatu, neběžel jsem do »kolny«, kde obyčejně stávalo toto nářadí, nýbrž zamířil jsem na sýpku a přinesl jsem lopatu, kterou se přehazovalo obilí. Podobně moje matka při pečení chleba sázela pecny také lopatou, ta ovšem byla mnohem větší a byla také dřevěná. Jak tedy vidíte, ryčka byla lopata železná, kdežto lopatou se u nás rozuměl jen nástroj dřevěný. — Sloveso *zvoditi* je u nás rovněž běžné, užívá se ho však i ve významu přeneseném, na př. když se řekne: »S tím Kočovským není možná mluvit, pro všechno se hned zvodí!« Znamená to, že se pro každou maličkost rozzlobí, rozčilí. *Dr. Jan Bartoš.*

TEN NEJLEPŠÍ. Ve veřejných projevech tiskem i rozhlasem stále ještě pozorujeme, že se mnozí lidé na míli vyhýbají číslovce *jeden* z nemístného strachu, aby nebyla pokládána za napodobení německého členu *ein*. Zato však kladou často zájmeno *ten* právě tam, kde je skutečně pouhou napodobeninou německého členu určitého, zvláště při 3. stupni příd. jmen. Či znáte snad ještě mladšího, myslím hlavně poválečného spisovatele, který by nepsal důsledně »ten nejveselejší, ten nejstrašnější« atd.? Čtu nyní ustavičně věty takové, jako je na př. tato: X. je z našich nejlepších básníků, ne-li ten nejlepší. Člověk cítící dobře česky by řekl: X je jeden z našich nejlepších básníků, ne-li nejlepší. Zájmeno *ten* se tu k superlativu v češtině dostalo jen proto, že Němci říkají der beste, der schönste a pod. J. Kutek.

Odpovědný redaktor: prof. dr. Jiří Haller. — Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze I., Bílkova 17.